

Cultuurhistorische en landschappelijke analyse van de Groene Peelvallei

Inventarisatie van de cultuurhistorische en landschappelijke aspecten van de Groene Peelvallei, het gebied tussen Deurne en Helmond.

Lantschapsstudies 103

adviesbureau voor landschap en
cultuurhistorie

Herenstraat 19
4175 CC Haaften
tel 0418-594141
fax 0418-594143
www.lantschap.nl

Het onderzoek is uitgevoerd door:

Drs. Adriaan Haartsen
Drs. Dré van Marrewijk

15 juni 2009

Opdrachtgever: DHV BV, Amersfoort

Cultuurhistorische en landschappelijke analyse van de Groene Peelvallei

Inhoud

1. Inleiding
2. Cultuurhistorie en ruimtelijke ordening
3. Het plangebied
4. Ontstaan van het natuurlijke landschap
5. Bewoningsgeschiedenis
  - 5.1 Prehistorie en Romeinse tijd
  - 5.2 Middeleeuwen en nieuwe tijd
  - 5.3 Ontwikkelingen in de negentiende eeuw
  - 5.4 Ontwikkelingen in de twintigste eeuw
6. Cultuurhistorische kwaliteiten en aanbevelingen
  - 6.1 Cultuurhistorisch waardevolle elementen en structuren
  - 6.2 Aanbevelingen

Geraadpleegde bronnen

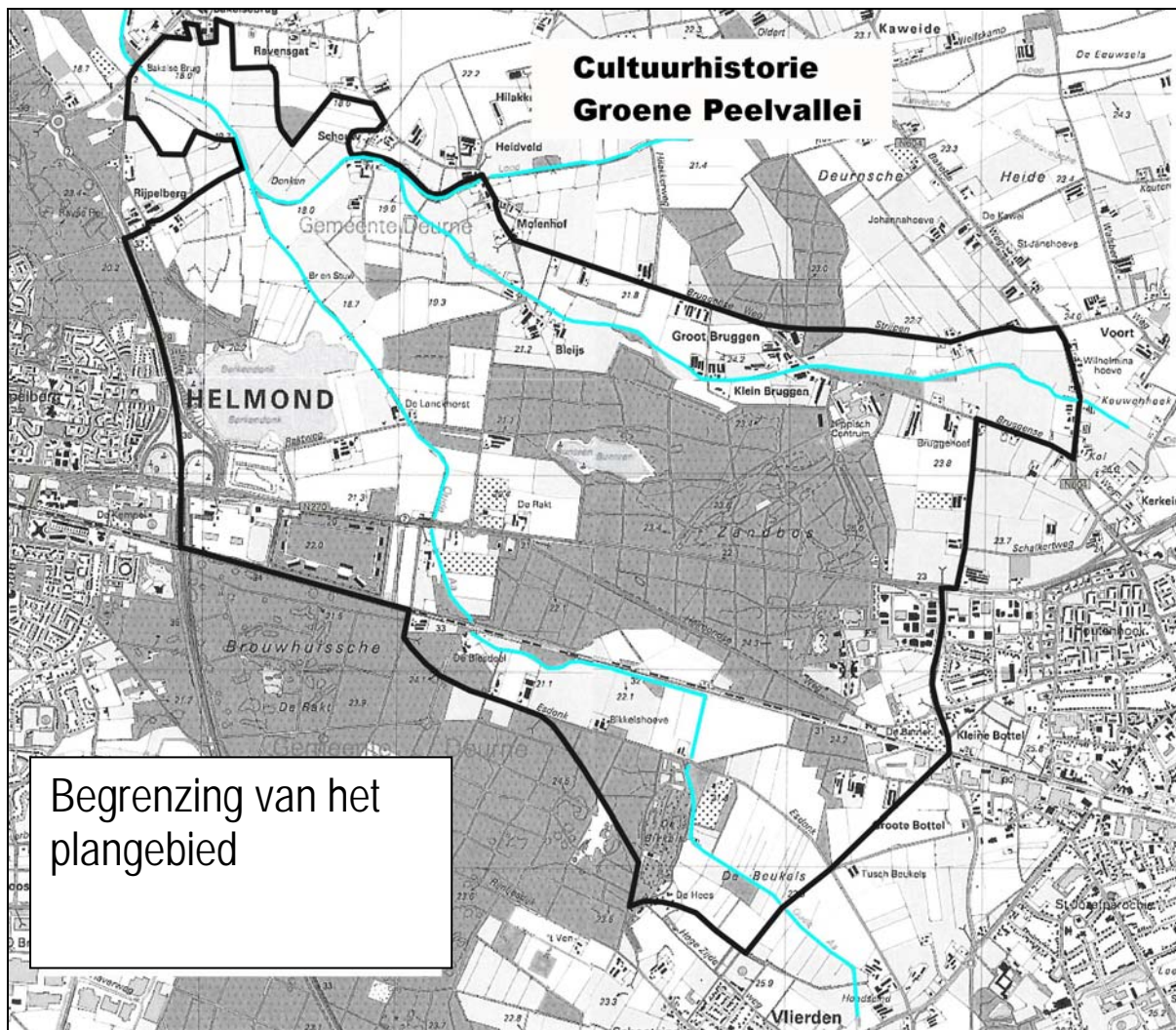
Een woord van dank

Bureau Lantschap dankt de heren Ludo Boeije uit Deurne, Pierre van de Meulenhoff uit Helmond en Jan Timmers uit Gemert voor het beschikbaar stellen van cultuurhistorische informatie en voor de nuttige en vruchtbare discussie over de landschappelijke en cultuurhistorische waarden en de aanbevelingen voor behoud en ontwikkeling van het cultuurlandschap van de Groene Peelvallei op 14 mei 2008. Van de heer Pieter Koolen uit Deurne zijn opmerkingen ontvangen ten aanzien van de concepttekst.

1. Inleiding

In opdracht van mevrouw Martine ten Kate van DHV is een cultuurhistorische en landschappelijke analyse opgesteld voor het plangebied Groene Peelvallei, in verband met de voorgenomen aanleg van een waterbergingsgebied. Het doel van deze analyse is een beeld te geven van de ontwikkelingsgeschiedenis van het gebied en de landschappelijke en cultuurhistorische waardevolle elementen en structuren in het plangebied en de directe omgeving te beschrijven en te waarderen. Op grond van de toekomstige ontwikkelingen dient een advies te worden gegeven voor behoud en ontwikkeling van de cultuurhistorische waarden. Onderdeel van het onderzoek was afstemming van de resultaten met vertegenwoordigers van de heemkundekringen in de gemeenten Helmond, Deurne en Gemert-Bakel.

Bij het onderzoek is gebruik gemaakt van bestaande literatuurgegevens, kaartvergelijking en informatie die is verzameld door lokale deskundigen, te weten de heren Ludo Boeije uit Deurne, Pieter Koolen uit Deurne, Pierre van de Meulenhoff uit Helmond en Jan Timmers uit Gemert. Een uitgebreide terreinverkenning heeft plaatsgevonden om de huidige toestand van het gebied te bezien en om foto's van het huidige landschap te maken. De conceptrapportage is op 14 mei 2009 besproken met de heren Boeije, Van de Meulenhoff en Timmers, en op 19 mei 2009 in de klankbordgroep Groene Peelvallei. Nadien zijn schriftelijke opmerkingen ontvangen van de heren Boeije, Koolen en Timmers, die in het definitieve rapport zijn verwerkt.

2. Cultuurhistorie en ruimtelijke ordening

Het landschap verandert voortdurend. Nieuwe functies en eisen betekenen dat de inrichting en het gebruik van het landschap veranderen. Nieuwe elementen en structuren worden toegevoegd, oude verdwijnen. Soms gaan deze ontwikkelingen ten koste van de cultuurhistorische waarden, waardoor een gebied minder herkenbaar wordt en zijn karakter verliest. Om dit te voorkomen is het van belang zorgvuldig met de landschappelijke en cultuurhistorische waarden om te gaan. Dit moet gebeuren door de aanwezige kwaliteiten van het gebied te behouden en het karakter van het gebied te versterken. Hierbij spelen cultuurhistorische waarden een belangrijke rol. Oude gebouwen, historische wegen en waterlopen, archeologische vindplaatsen: het zijn allemaal restanten van het verleden die een beeld geven van de geschiedenis. Het zijn deze cultuurhistorische waarden die voor een belangrijk deel het eigen karakter, de identiteit van een gebied bepalen.

In 1999 verscheen de Nota Belvedere, waarin het Rijk aandacht heeft gevraagd voor de betekenis van cultuurhistorische waarden en voor de manier, waarop de relatie tussen cultuurhistorische waarden en de ruimtelijke planning verbeterd kan worden. Belangrijk hierbij is dat de cultuurhistorische waarden tijdig worden herkend en dat ze een volwaardig aspect in de planvorming en de afweging vormen. De boodschap van Belvedere is behoud van essentiële waarden, niet door er bij wijze van spreken een hek omheen te zetten, maar door ze te integreren in de ontwikkeling. Of door ze als inspiratiebron te gebruiken.

In de recent verschenen Visie Modernisering Monumentenzorg wordt op dit gedachtegoed voortgeborduurd: *“Belangrijk element in de voorstellen voor het nieuwe stelsel is dat de cultuurhistorie vroeg in het ontwikkelingsproces wettelijk geborgd wordt. Cultuurhistorische waarden vormen één van de wegingsfactoren bij het vaststellen of wijzigen van een bestemmingsplan. Landschap en cultuurhistorie vormen zo een inspirerende kracht in ruimtelijke procedures in plaats van een beperkende voorwaarde. Het vertalen van het verleden naar het heden moet voor ontwerpers en ontwikkelaars verankerd raken in hun denk- en werkwijze. Deze aanpak past in de systematiek van ruimtelijke orderingsprocedures waarbij vooraf wordt aangegeven wat de kaders zijn, waardoor minder toetsing achteraf nodig is. Door het instrumentarium in het nieuwe monumentenstelsel af te stemmen op de Wro (Wet ruimtelijke ordening), werkt de rijksaanpak eenduidig door naar lagere overheden. Het nieuwe stelsel biedt mogelijkheden om de resultaten van Belvedere te verzilveren en te verankeren. Uit de evaluatie van Belvedere bleek dat het gedachtegoed goed was verspreid, maar nog onvoldoende in de uitvoering was doorgedrongen. Met de modernisering van de monumentenzorg wordt het Belvedere-gedachtegoed omgezet in regulier beleid.”* (Ministerie van OCW, 2008: Visie Modernisering Monumentenzorg, p. 15-16).

Waterschap Aa en Maas wil in het plangebied een waterbergingslocatie realiseren. Of, en zo ja in hoeverre de geplande ingreep de cultuurhistorische en landschappelijke kwaliteiten beïnvloedt, hangt in belangrijke mate af van de vormgeving en inrichting van de waterbergingslocatie. In 2008 heeft Bureau Lantschap onderzoek gedaan naar het waterbergingsgebied Diesdonk, ten zuiden van Helmond, op de plaats waar de Astense Aa en de Aa samenvloeien. Het onderzoek heeft uitgewezen dat de aanleg van een waterbergingsgebied mogelijkheden biedt – mits er een uitgekiend inrichtingsplan wordt gemaakt – om de landschappelijke en cultuurhistorische kwaliteiten van het gebied te versterken. Een goed ontwerp vereist echter beschikbaarheid van de benodigde achtergrondinformatie en een visie op hoe met de aanwezige cultuurhistorische kwaliteiten rekening gehouden moet worden.

3. Het plangebied

Het plangebied ligt tussen Deurne, Helmond en Bakel. Het omvat ongeveer 1000 ha en bestaat uit een zwak golvend dekzandlandschap waar drie beken bij elkaar komen: de Vlier of Bakelsche Aa, de Kaweische Loop en de Oude Aa, op oude kaarten ook wel aangegeven als Vloeieindsche Loop of Vreekwijksche Loop.

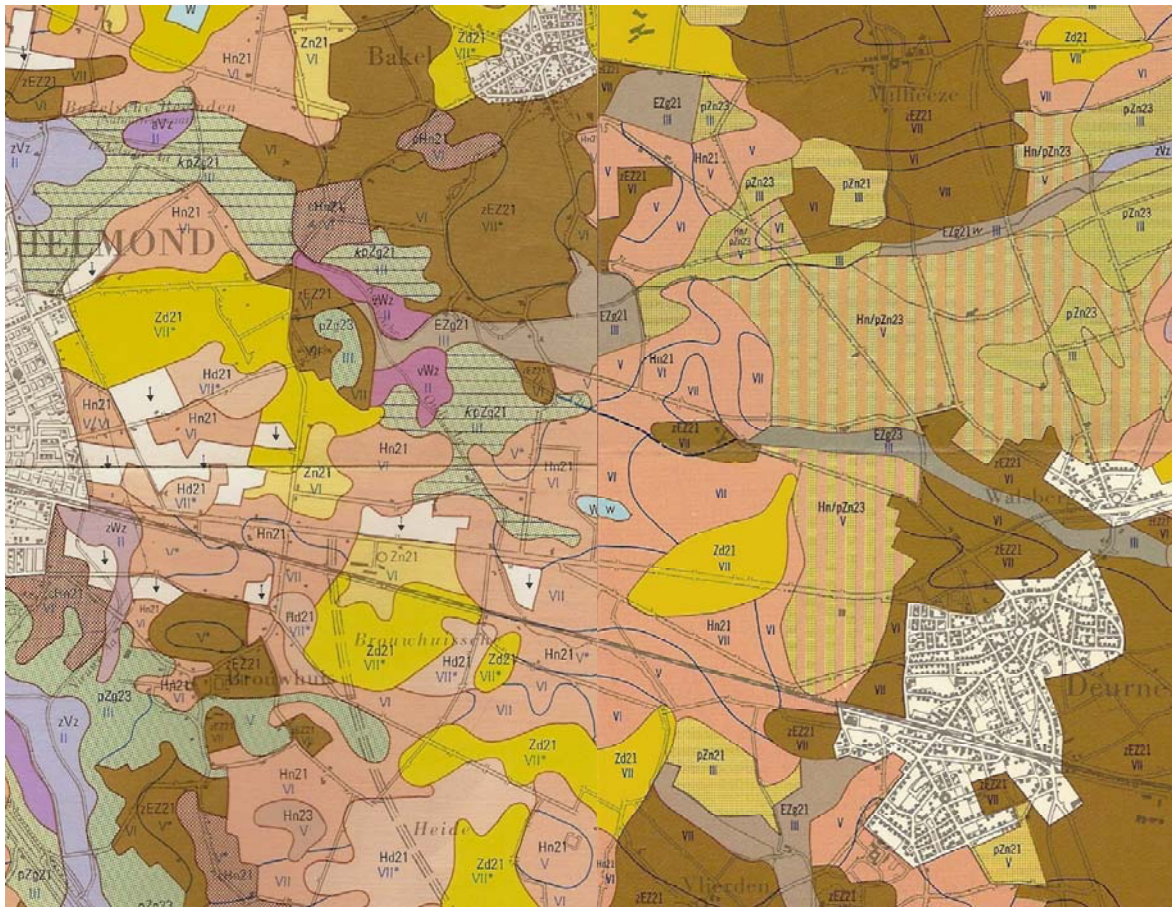
De Bakelsche Aa loopt vanaf Deurne in westelijke richting naar de buurtschap de Schouw. Aan weerskanten van de beek liggen akkers en graslandpercelen. In de negentiende eeuw bestond het beekdal uit een smalle strook cultuurgronden. Langs de beek lagen verschillende boerderijen, waaronder Groot en Klein Bruggen. Ten noorden en zuiden van deze smalle strook landbouwgrond strekten zich de heidevelden van de Deurnsche Heide en de Bruggensche Heide uit. Op de heide lagen verschillende vennen. Het Buntven is het enige dat hiervan is overgebleven. De heidevelden zijn in de twintigste eeuw omgezet in landbouwgrond en bos. Bij De Schouw stroomt de Kaweische Loop in de Bakelsche Aa uit en iets verder stroomafwaarts vinden we de samenvloeiing van Bakelsche Aa en Oude Aa. In dit gebied, tussen de buurtschappen De Schouw en Rijpelberg, lagen vroeger kleine graslandpercelen, omgeven door elzensingels. Mogelijk zijn hier nog resten van vloei-systemen aanwezig, net als langs de Kaweische Loop. Het dal van de Oude Aa, stroomafwaarts van Vlierden, maakt eveneens deel uit van het plangebied. Deze beek stroomt door een kleinschalig landbouwgebied, De Beukels, en vervolgens door de bossen van de Brouhuissche Heide en de Bruggensche Heide naar het noordwesten.

Intensivering van de landbouw had tot gevolg dat het beekdal van de Bakelsche Aa zijn kleinschalige karakter grotendeels kwijtraakte, onder meer doordat de vele elzensingels werden gekapt.

Detail van de kaart van Provinciale Waterstaat van Noord-Brabant uit 1891, met de lopen van de Bakelsche Aa, de Kaweische Loop en de Oude Aa.

4. Ontstaan van het natuurlijke landschap

Op de bodemkaart is de opbouw van het gebied herkenbaar. Het grootste deel van het plangebied bestaat uit dekzandafzettingen met een podzolbodem (roze, code Hn21), plaatselijk met recente stuifzanden (geel, code Zd21) en hoge enkeerdgronden van de oude akkercomplexen (bruin, code EZ21). Op enkele plaatsen langs de beken zijn lage enkeerdgronden aanwezig (grijs, codes EZg21 en EZg23). In het laaggelegen gebied bij de samenvloeiing van de drie beken liggen zandige beekleem (lichtgroen, codes pZg21 en pZg23) en venige zandgronden (paars, code vWz) aan de oppervlakte.

Het plangebied ligt in de Centrale Slenk, juist ten westen van de Peelrandbreuk, die van Deurne naar Milheeze en Bakel loopt. In de ontwikkeling van de ruime omgeving heeft deze breuk een belangrijke rol gespeeld. De Peelrandbreuk is een breukzone in de aardkorst waarlangs al miljoenen jaren verschuivingen plaatsvinden. Over het algemeen is het gebied ten oosten van de breuk, de Peelhorst, omhoog gekomen en is het westen, de Centrale Slenk, gedaald. Ook tegenwoordig gebeurt dit nog: gemiddeld is de stijging ten oosten van de breuk 1 cm per eeuw. Toch is de breuk maar nauwelijks te zien in het terrein. Dit komt omdat de hoogteverschillen voortdurend zijn weggewerkt door afzettingen door rivieren en door de wind. Lange tijd heeft een voorloper van de Rijn in het Pleistoceen (de periode van de ijstijden) door de Centrale Slenk gestroomd en daar een dik pakket zand en grind afgezet. Door de werking van breuken stroomopwaarts in Duitsland kreeg de Rijn uiteindelijk een veel oostelijker gelegen bedding. Daarna stroomde de Maas een tijdlang door het gebied, tot ook deze rivier door bewegingen van de ondergrond naar het oosten verschoof. De laatste 400.000 jaar hebben de grote rivieren geen invloed meer op het gebied gehad. De Peelrandbreuk heeft verschillende zijbreuken, waarvan er een juist ten westen van Deurne loopt. De breuken zijn van invloed op de grondwaterbewegingen. Bij de breuken komt veel opkwellend grondwater veel. Dit verschijnsel staat bekend als wjst.

De ijstijden

Tijdens de laatste drie ijstijden werd het noorden van ons land twee keer met landijs bedekt. In het zuiden was geen sprake van een landijsbedekking, hier was het landschap te vergelijken met een poolwoestijn, of in nattere perioden, met een toendra. Door de wind werden zand- en leemlagen afgezet. Het grootste deel van het plangebied bestaat uit zwak golvende dekzandruggen. De beken, die in de buurt van de Peelrandbreuk ontspringen, zochten een weg in de laagten van het dekzandreliëf. In tijden van grote wateraanvoer traden de beken buiten hun oevers en zetten een laag beekleem af. Deze afzetting vond ook nog na de laatste ijstijd, in het holoceen plaats (beekeerdgronden).

Een bijzonder geomorfologisch fenomeen is te vinden bij Rijpelberg, in het noordwesten van het plangebied. Een brede, ovale rug met enkeerdgronden omsluit hier een laaggelegen terrein met graslandpercelen. Dit is een in de laatste ijstijd gevormd paraboolduin, waarvan de beide punten in de richting van de wind wezen. Deze zijn door latere verstuiwingen niet meer zichtbaar. De 'kop' van het duin, het oostelijke deel, is echter nog heel goed herkenbaar. Zo'n gaaf bewaard gebleven paraboolduin is zeldzaam.

Holoceen

Na afloop van de laatste ijstijd werd het klimaat warmer en vochtiger. De beken zetten zandige leem af in de beekdalen. Geleidelijk werd het grootste deel van het gebied bedekt met bos. Op de hogere, voedselarme gronden groeide eiken-berkenbos, langs de beken en in de laagten elzenbroek. In het laaggelegen gebied bij de samenvloeiing van de drie beken lag een moeras waar zich een venige laag op de zandondergrond heeft ontwikkeld.

Meanders van de Oude Aa ten noorden van de spoorweg.

Samenvattend kunnen we stellen dat, voor de komst van de mens, het landschap van het plangebied voorgesteld kan worden als een uitgestrekt licht golvend landschap, dat bestond uit een dekzandvlakte doorsneden door de dalen van de Bakelsche Aa, de Oude Aa en de Kaweische Loop. De beekdalen bestonden uit broekbos, een nat bos van elzen, essen en wilgen op een venige bodem. De hogere,

droge delen van het terrein waren ingenomen door eiken-berkenbos. Op de meest vruchtbare delen stond eiken-beukenbos. In geïsoleerde laagten op de dekzandplateaus lagen vennen, omringd door natte heideterreinen.

Toen de mens zich in het gebied vestigde veranderde het landschap. Op de gunstigste plekken werden akkers aangelegd. De broekbossen in de lagere delen werden gekapt ten faveure van wei- en hooilanden. Op de hogere delen van het terrein verdween het bos door het kappen van hout en door intensieve begrazing. Er ontstonden uitgestrekte heidevelden, zoals de heide ten westen van Rijpelberg, de Bruggensche Heide en de Brouhuissche Heide. Deze heidevelden werden intensief gebruikt voor het weiden van schapen en het steken van plaggen. Hierdoor ontstonden verstuivingen (de gele vlekken met de code Zd21 op de bodemkaart) met duintjes. Dergelijke duinen zijn onder meer te vinden bij recreatiegebied De Bikkels en in het Zandbos.

Stuifduinen bij Rijpelberg.

Veel overlast veroorzaakte de zandverstuiving op de Bruggensche Heide, volgens een brief die de districtscommissaris Wesselman in 1840 aan Gedeputeerde Staten van Brabant stuurde (Provinciaal Bestuur RANB 17 inv nr 12419). Hierin wordt gemeld dat de weg tussen Helmond en Deurne onbegaanbaar was doordat er zoveel zand overheen was gewaaid. Volgens Wesselman bestond de zandverstuiving nog niet in 1780.

5. Bewoningsgeschiedenis

5.1 Prehistorie en Romeinse tijd

In het plangebied zijn weinig archeologische vondsten gedaan. In de nabije omgeving hebben vondsten en opgravingen aangetoond dat er vanaf het laat-paleolithicum regelmatig mensen in de regio verbleven. Veel vondsten uit het laat-paleolithicum (ca 10.000 jaar geleden) zijn gedaan bij Milheeze. Het is één van de belangrijkste vindplaatsen uit deze periode in heel Noord-Brabant. Uit de vondsten hebben de archeologen opgemaakt dat we te maken hebben met een omvangrijke vuursteenwerkplaats. De vele pijlpunten, mesjes, schrapers en dergelijke, samen met de halfproducten en de vuursteenresten - het afval - wijzen erop dat men hier wapens en gebruiksvoorwerpen produceerde. Uit het Neolithicum, de Nieuwe Steentijd, stammen vondsten op de Klef bij Milheeze en een bijl die ten zuiden van Bakel is gevonden. Neolithisch materiaal is ook gevonden aan weerskanten van de Kaweische Loop, ongeveer een kilometer stroomopwaarts van Molenhof (mededeling Jan Timmers). Gebruiksvoorwerpen uit de steentijd zijn gevonden ten westen van het hippisch centrum aan de Bruggense Weg. Bij Deurne is een urnenveld uit de bronstijd bekend. In het plangebied zelf kunnen op de hogere delen resten aanwezig zijn van menselijke aanwezigheid in het paleolithicum en het mesolithicum. Vondsten uit latere archeologische perioden zijn vooral te verwachten in en nabij de beekdalen. In Deurne zijn vondsten uit de IJzertijd en de Romeinse tijd gedaan. Archeologen van de Vrije Universiteit van Amsterdam hebben op het toekomstig industrieterrein bij de Grote Bottel in Deurne sporen van boerderijen en stallen gevonden. In totaal zijn tot nu toe de resten van vijftien boerderijen gevonden, afkomstig uit verschillende tijden. De betrokken archeologen spreken van een belangrijke vondst voor de Zuid-Nederlandse archeologie (Bron: Eindhovens Dagblad, 24 januari 2006). Het is heel goed mogelijk dat er onder de verschillende akkercomplexen in of in de omgeving van het onderzoeksgebied nog meer sporen van vroegere bewoning te vinden zijn. De akkercomplexen zijn soms waardevolle archeologische schatkamers. Door de dikke laag opgebracht organisch materiaal zijn eventuele bodemsporen en gebruiksvoorwerpen beschermd tegen beschadiging door ploegen of andere agrarische activiteiten. Soms gaan de sporen onder de akkers terug tot het neolithicum, maar veel vaker worden sporen ontdekt van de ijzertijd en de perioden erna. Dit is bijvoorbeeld ook gebleken uit de opgraving die is uitgevoerd onder een oude akker aan de westkant van Bakel (Achter de Molen).

Nieuwe tijd	1500 na Chr. – heden
Late middeleeuwen	1000 – 1500 na Chr.
Vroege middeleeuwen	450 – 1000 na Chr.
Romeinse tijd	0 – 450 na Chr
IJzertijd	800 - 0 voor Chr.
Bronstijd	1800 – 800 voor Chr.
Neolithicum (jonge steentijd)	4000 – 1800 voor Chr.
Mesolithicum (midden steentijd)	8000 – 4000 voor Chr
Paleolithicum (oude steentijd)	ouder dan 8000 voor Chr.

Overzicht van de archeologische periodes.

5.2 Middeleeuwen en nieuwe tijd

Na de Romeinse tijd nam de bevolkingsdichtheid in de regio aanvankelijk af, maar in de loop van de vroege middeleeuwen zijn de gunstigste plekken van het landschap weer in gebruik genomen. Vroeg-middeleeuwse bewoning is aangetoond in dorpen als Bakel, Vlierden en Deurne. Recente opgravingen in Milheeze hebben aangetoond dat dit dorp ook al in de vroege middeleeuwen bewoond was. Het Archeologisch Centrum Eindhoven startte eind april 2005 met een onderzoek aan de Rooiweg-Kapelakker. Ruim duizend scherven en sporen zijn er gevonden, waaronder een heel bijzondere vondst: een

stukje glaskraal van 2,5 centimeter groot uit de Merovingische tijd (het jaar 400). Ook een karrenspoor uit de tijd van 1050-1200 was duidelijk te zien bij de afgraving. Dit karrenspoor was onderdeel van een van de weinige doorgangswegen door de Peel naar het oosten, richting Venray. Ook zijn er vele paalsporen ontdekt, onder andere van een bootvormig gebouw, boerderijen en bijgebouwtjes waar granen bewaard werden. Verder werden enkele waterputten gevonden die voorkomen tot het einde elfde eeuw. Heel opmerkelijk was de ontdekking van een houten versterking uit de negende tot de twaalfde eeuw. Het gaat om een met palen omheinde plek met misschien een poortgebouw aan de noordzijde. In het zuiden van Nederland is slechts op één andere plaats een versterkt 'dorp' zoals dat in Milheeze is gevonden, namelijk in de Eindhovense wijk Blixembosch. Het gedeelte waar de onderzoeken hebben plaatsgevonden, is zeker bewoond geweest tot het jaar 1200. Toen zijn de bewoners op lager gelegen gronden gaan wonen en ging men de hoge gronden gebruiken voor akkerbouw (bron: Eindhovens Dagblad, 9 juli 2005).

De plaatsnaam Bakel werd voor het eerst vermeld in akten van het klooster Echternach uit het begin van de 8e eeuw. Volgens één van die akten schonk een zekere Herelaef, zoon van Badagar, zijn moederlijk erfdeel "in loco de Baclaos" (in de plaats Bakel), bestaande uit een herenhuis en hof plus enkele goederen in Deurne en Vlierden, aan de kerk in Bakel. Deze kerk is misschien gesticht door Willibrord, in ieder geval is deze missionaris en bisschop tegenwoordig de patroonheilige van de kerk. Verder is er een akte van de merovinger Pippijn uit 713/714 waarin Bakel wordt genoemd. Opgravingen in Bakel (achter de Molen en Neerakker) hebben bewoningssporen uit de 10^e tot de 13^e eeuw opgeleverd.

In de late middeleeuwen zijn enkele adellijke huizen in de omgeving van het onderzoeksgebied gebouwd. Deurne had het Groot en Klein Kasteel en in Helmond stond het kasteel van de Heren van Helmond. De Heren van Helmond hadden een visvijver bij de Oude Aa, bij de plaats waar nu boerderij De Rakt staat. Op oude kaarten staat dit terrein aangegeven als Elkens Weijer (een weijer is een visvijver). Van de visvijver is in het huidige landschap niets meer te zien.

Het open landschap van de Bakelsche Beek tussen De Schouw en Rijpelberg. Op de achtergrond is de bebouwing van Bakelsebrug te zien.

Het boerenbedrijf

In de loop van de middeleeuwen nam de bevolking toe en werd het bodemgebruik intensiever. De bewoning verplaatste zich van de hogere delen van de plateaus naar de randen van de beekdalen, zoals bijvoorbeeld bij Vlierden gebeurde (Beijers en Koolen, 1996). Nieuwe boerderijen werden gesticht buiten de bestaande dorpen, op de flanken van de beekdalen. De oudste boerderijen in het plangebied zijn Ter Heese (1340), Bruggen (14^e eeuw), Rijpelberg (1340), Hilakker (1349), Ter Crommer Aa (1382) en Molenhof (1419). In 1380 wordt voor het eerst melding gemaakt van een Hoeve bij de Bakelsche Brug, ook wel Loeffen of Loefven genoemd. Buurtschap De Schouw is ontstaan uit een hoeve uit de twaalfde of dertiende eeuw, het 'goed ter Schaut'. In de vijftiende eeuw stond hier een aanzienlijk omgracht huis, de kern van het landgoed van de adellijke familie Van der Schaut. Het goed is verschillende keren gesplitst en de buurtschap omvatte in 1840 zes boerderijen. Ook andere middeleeuwse hoeven werden gesplitst, waardoor ze de namen Groot en Klein Bruggen en Groot en Kleine Bottel kregen.

Boerderij De Hees bij de Oude Aa.

De oude eikenbossen, die vroeger gebruikt werden om de varkens te weiden, verdwenen geleidelijk om plaats te maken voor akkers en heidevelden. In de beekdalen werd het broekbos omgezet in hooi- en weiland. De inrichting van het landschap, en de manier waarop men het land benutte, sloten nauw aan op de oorspronkelijke terreingesteldheid. De beekdalen waren in gebruik als grasland, op de hogere gronden lagen de akkers en de heidevelden. Op de bodemkaart (pagina 6) is te zien dat de akkers van De Schouw en Molenhof deel uitmaken van een uitgestrekt akkercomplex ten zuiden en westen van Bakel. Een dergelijk complex is ook aanwezig bij Vlierden, een klein deel hiervan ligt in het plangebied. Kleinere oude akkers liggen bij de boerderij Bleijs, ten westen van Grootte Bottel, bij Groot en Klein Bruggen en op het paraboolduin van Rijpelberg. Ze zijn aangelegd op van nature vrij arme zandgronden. Het grootste probleem, voordat de kunstmest zijn intrede deed, was het gebrek aan mest. Om de vruchtbaarheid te vergroten bemestten de boeren hun akkers met mest, die werd vermengd met heideplaggen, bladeren en ander organisch materiaal. Dit betekende dat er een delicaat evenwicht was

tussen de hoeveelheid bouwland, de hoeveelheid grasland (weiland en hooiland) en het areaal heide. De heide was belangrijk in het systeem. In de eerste plaats omdat men er de schapen liet grazen. 's Nachts werden de schapen in een omheinde ruimte opgesloten, en de mest die ze produceerden werd vermengd met heideplaggen. Zo vormde zich een dikke laag mest, die in het voorjaar naar de akkers werd gebracht, daar werd uitgespreid en door de bodem gewerkt werd. Niet alle boeren in het Brabantse zandgebied hadden echter schapen. De meeste mest werd geproduceerd door koeien, waarvoor een speciaal potstalsysteem was ontwikkeld. De koeien werden zoveel mogelijk op stal gehouden. Een of twee keer per dag mochten ze eruit om te grazen op de graslanden of op de al geogste akkers.

De heidevelden waren over het algemeen uitgestrekte open terreinen. Hier en daar waren wat bomen of struiken te vinden. Bijzonder zijn de jeneverbesstruwelen ten westen van recreatieterrein De Bikkels, die ten dele in en ten dele buiten het plangebied liggen. Het zijn de meest waardevolle jeneverbesstruwelen van Noord-Brabant.

De graslanden in het gebied lagen in de laaggelegen delen van de beekdalen. Hier zorgden de beken voor periodieke bemesting. Doordat de beken een laagje slib afzetten op het land werden extra voedingsstoffen aan de bodem toegevoegd.

De Beukels, tussen de Oude Aa en de akkers van Groote Bottel. Vroeger was dit een uitgesproken nat gebied met lange, smalle percelen en elzensingels langs de sloten. Door verlaging van de grondwaterstand is tegenwoordig ook akkerbouw of maisteelt mogelijk. Enkele sloten herinneren nog aan de vroegere kleinschaligheid.

Vloeisystemen

In de zandgebieden van Zuid- en Oost-Nederland zijn sinds de late middeleeuwen zogenaamde vloeiveiden aangelegd in de beekdalen. Dit zijn hooilanden waar de boeren in de winter of het vroege voorjaar enige tijd voedsel- en slibrijk beekwater over lieten stromen. Het beekwater kon verzuring van de gronden tegengaan en belangrijke voedingsstoffen achterlaten. In de tijd voor de introductie van de kunstmest was dit een belangrijke manier van bemesting. Tevens werd de bovengrond door de bevloeiing opgewarmd waardoor de grasgroei eerder op gang kon komen. Het bevloeien van de weiden gebeurde 'wild', dat wil zeggen door natuurlijke overstromingen, of kunstmatig, waarbij beken werden

opgestuwd en het water over het weiland werd geleid. Hiervoor werden stelsels van stuwen, duikers en waterlopen aangelegd, en de hoilanden waren meestal omrand door kades. Doel van het bevoeien was de verhoging van de opbrengsten: het was niet uitzonderlijk dat driemaal per jaar gehooïd kon worden.

Mogelijke vloeisystemen langs de Kaweeische Loop en de Bakelsche Aa (bron: schriftelijke mededeling van de heer Jan Timmers uit Gemert, september 2006).

Schriftelijke bewijzen dat er ook vloeisystemen hebben gefunctioneerd in het plangebied zijn er niet, maar gezien de structuur van waterlopen en sloten op oude kaarten is het waarschijnlijk dat op enkele plaatsen vloeisystemen hebben gelegen (mededeling van de heer Jan Timmers uit Gemert).

Bij de Kaweeische Loop was waarschijnlijk een vloeisysteem aanwezig tussen de Molenhof en de Hilakkerweg. Oorspronkelijk liep de Kaweeische Loop ten zuiden van de huidige loop door het laagste deel van het beekdal. Ten noorden ervan op de flank van het beekdal, in het terrein duidelijk hoger dan de eigenlijke loop, lag een gegraven waterloop, die ter hoogte van de Molenhof kon worden afgedamd. Het water liep dan over de graslanden naar de oorspronkelijke Kaweeische Loop. De huidige Kaweeische Loop volgt nu de gegraven waterloop; van de oorspronkelijke bedding rest nu slechts een klein slootje. Dit slootje ligt duidelijker lager in het beekdal. Het bevoeide gebied staat in de archieven bekend onder de naam De Vloed, hetgeen kan duiden op het bestaan van een vloeiveide. Een zelfde situatie treffen we aan in het beekdal van de Bakelsche Aa, tussen de boerderijen De Voort en Groot Bruggen, waar twee doorgaande sloten parallel aan de beek lopen.

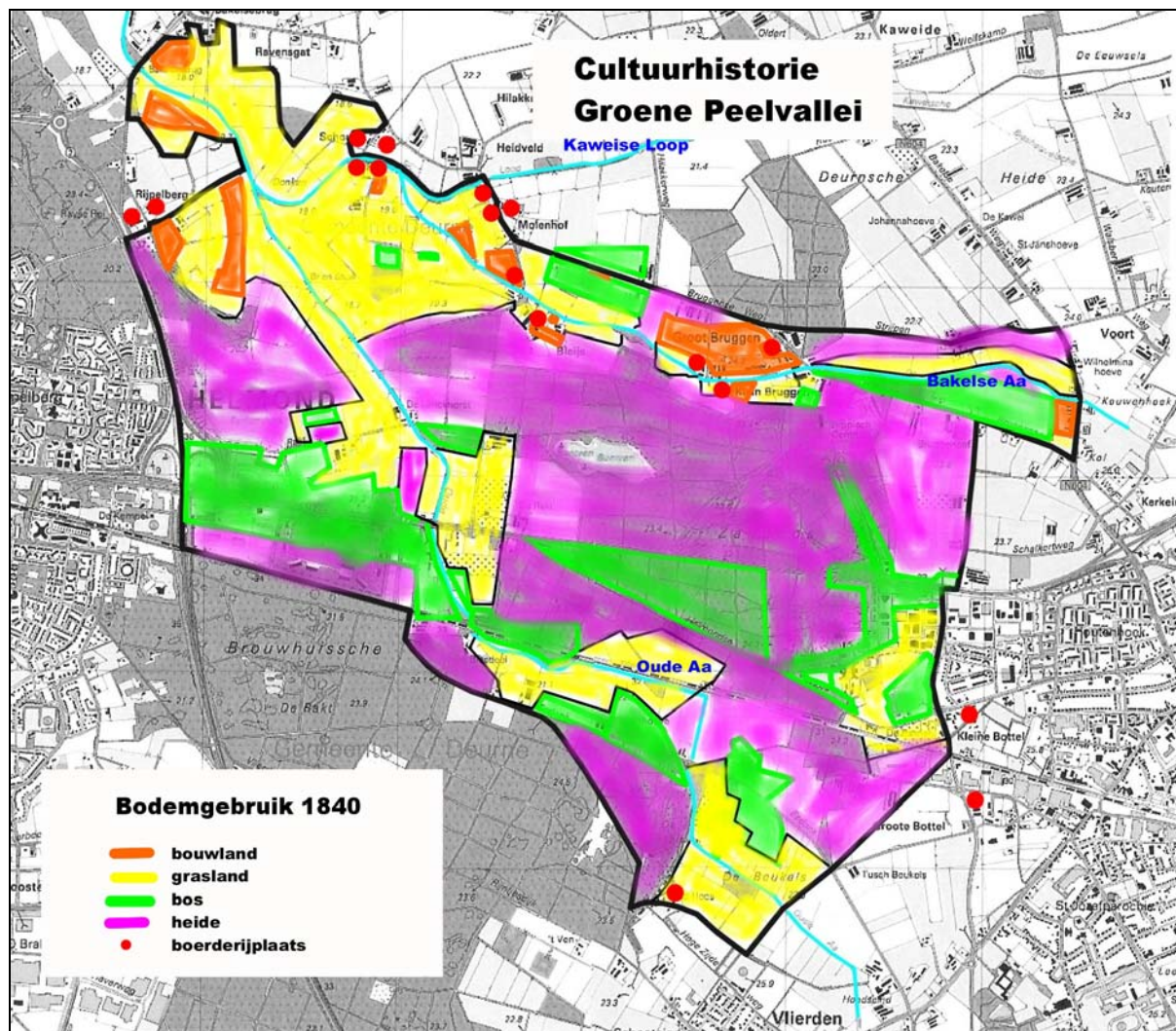
Het laaggelegen gebied ten westen van De Schouw heeft vroeger regelmatig onder water hebben gestaan. Hier komen immers de drie beken, Kaweeische Loop, Oude Aa en Bakelsche Aa, bij elkaar. Door ontginningen in de Peel nam de wateroverlast in de loop van de tijd toe, zoals blijkt uit verschillende schriftelijke bronnen.

Tenslotte is het ook aannemelijk dat er vloeisystemen lagen in De Beukels, bij boerderij De Hees in het dal van de Oude Aa en een zijstroom, de Bottelsche Loop, die ten zuiden van Deurne ontsprong. Bij Vlierden, net buiten het plangebied, lag een boerderij langs de Oude Aa met de naam Vloeieind, terwijl op oude kaarten de Oude Aa ook wel als Vloeieindsche Loop staat aangegeven.

5.3 Ontwikkelingen in de negentiende eeuw

Omstreeks 1840 bestond het plangebied nog voor ongeveer de helft uit heidevelden. Langs de Bakelsche Aa lag een smalle strook cultuurland: graslanden tussen De Voort en Groot Bruggen, akkers bij Groot en Klein Bruggen en grasland en kleine akkerkampen bij Bleijs. Langs de Oude Aa was de situatie vergelijkbaar. De oude akkers aan de Hoge Zijde liggen net buiten het plangebied. Waarschijnlijk lagen de bouwlanden van boerderij De Hees hierop. Langs de Oude Aa lagen graslandpercelen, bosjes en percelen heide in een kleinschalige mozaïek bij elkaar.

Tussen De Schouw en de Bakelsche Brug lag een uitgestrekt gebied met kleine graslandpercelen, omgeven door elzensingels. Deze singels hadden een drieledige functie. In de eerste plaats dienden de dichte singels als veekering, in perioden dat de slootjes te weinig water hadden. In de tweede plaats trokken de singels de percelen droog door de grote verdamping. Daarom vinden we elzensingels vaak in natte gebieden met een variabele grondwaterspiegel. En in de derde plaats leverden de singels geriefhout en brandhout, noten en vruchten.

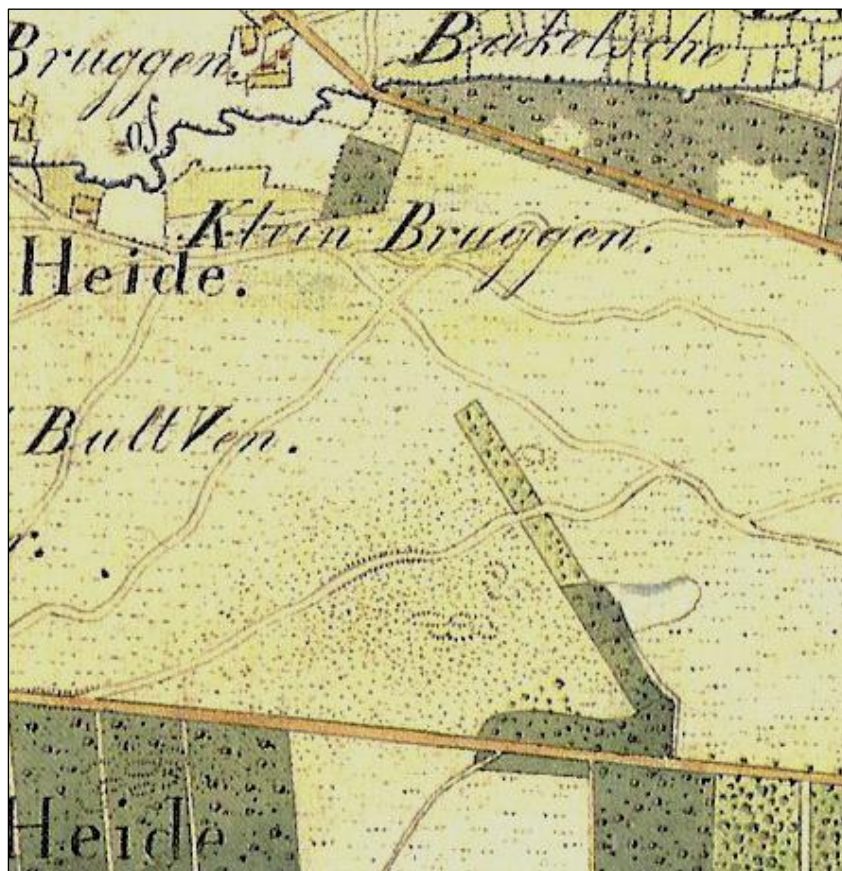
Bebossing

Opmerkelijk is het grote areaal bos. Behalve wat kleinere bospercelen, her en der verspreid in het gebied, lagen er langs de weg van Helmond naar Deurne diverse grotere boscomplexen met een rationele indeling in vakken. Hebben we hier te maken met ontginningslandgoederen, beleggings-

objecten van rijke ingezetenen van Helmond? Vanuit de rijksoverheid werd de ontginning van woeste gronden omstreeks 1840 gestimuleerd door fiscale maatregelen. De gemeente Deurne verkocht in 1839 150 ha heide- en broekgrond aan particulieren; enkele jaren later werden opnieuw woeste gronden verkocht. Mensen die investeerden in woeste gronden moesten binnen een jaar met de ontginning (veelal bebossing) beginnen en kregen dan twintig jaar lang vrijstelling van vermogensbelasting. Dit had te maken met het feit dat bos pas na enkele decennia rendement begint op te leveren. Vaak werden delen met hakhout ingeplant, wat al na zo'n tien jaar geoogst kon worden. Op enkele plaatsen zijn bossen op rabatten aangelegd.

We zien op de kaart van 1840 ook dat er maatregelen werden genomen om de stuifzanden van de Bruggensche Heide vast te leggen. Volgens de al eerder aangehaalde brief van districtscommissaris Wesselman uit 1840 bedreigde de zandverstuiving de buurtschap Bruggen aan het begin van de negentiende eeuw. Om het stuifzand te beteugelen legde de gemeente dwars over het stuifzandcomplex ten zuiden van Bruggen is een 'straal' aan. Een straal is een bosstrook die dwars op de

heersende windrichting ligt om verstuiving tegen te gaan. Vaak werd zo'n straal beplant met grove dennen, en om de jonge aanplant te beschermen bedekte men de bodem met heideplaggen. Volgens Wesselman heeft de actie succes opgeleverd: de verstuiving werd gestuit door de strook dennenbos, zij het dat sommige bomen tot hun top in het zand stonden! Zo'n bosstrook was vaak de kern van waaruit de verdere bebossing plaatsvond. Snel ging dit hier niet: omstreeks 1900 waren nog maar enkele aangrenzende percelen bebost.

De 'straal' ten zuidoosten van Klein Bruggen, kaartbeeld 1840.

Lanen bij de Rakseweg

Tussen de boerderij Bleijs en de Oude Aa lag in 1840 een interessant lanenstelsel, dat ook thans nog aanwezig is. De lanen lagen destijds te midden van heidevelden. De functie hiervan is ons niet duidelijk. Gaat het hier om een eerste aanzet tot de vorming van een buitenplaats, of heeft dit ook te maken met de ontginning van de heide? Geen van beide is gerealiseerd, want in 1900 lag het gebied er nog vrijwel hetzelfde bij als in 1840. Pas in de twintigste eeuw zijn de tussenliggende percelen bebost of ontgonnen tot landbouwgrond.

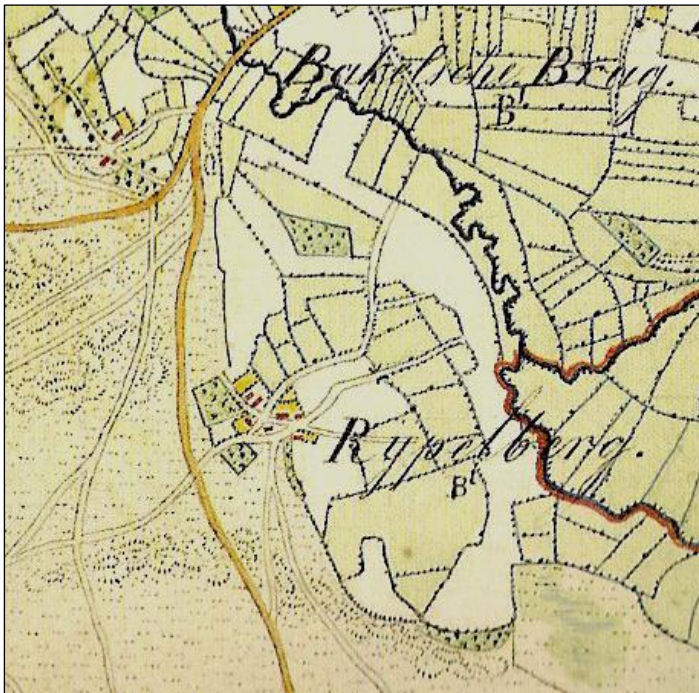

De lanen bij de Raktseweg.

Het paraboolduin bij Rijpelberg

Een bijzondere landschappelijke situatie vinden we bij Rijpelberg. De boerderijen in deze buurtschap staan aan de westkant van een eivormige laagte. De randen van deze ruimte liggen hoger dan het centrum, en vormen het oostelijke deel van een paraboolduin uit het pleistoceen. De brede rand bestaat uit oude akkers met een dikke laag opgebrachte grond. De percelen in het centrum liggen aanzienlijk lager en zijn in gebruik als grasland. De overgangen zijn vaak steilranden met een hoogteverschil tot ruim één meter.

Rijpelberg op de kaart van 1840, met de krans van oude akkers rondom het laaggelegen centrum. Zandpaden leidden naar de groenlanden langs de beken en naar de heidevelden ten westen van de buurtschap.

Tussen de heide en de cultuurgronden lag een brede, dicht beplante wal die als wildkering diende. De belangrijkste functie was echter het invangen van stuifzand, om te voorkomen dat dit bij westenwinden de akkers op woei. Deze begroeide wal is er nog steeds.

Een ring van bouwland omgeeft een lager gelegen grasland bij Rijpelberg.

Infrastructuur

De kaarsrechte weg tussen Helmond en Deurne, de huidige Provinciale Weg, is aangelegd in of kort na 1714. De weg moest zo recht mogelijk worden, 'van toren naar toren'. Toen er omstreeks 1840 plannen werden gemaakt om de weg te verbeteren bleek het oostelijke deel van de weg veel hinder te ondervinden van de zandverstuiving op de Bruggensche Heide. Daarom werd ten oosten van de Raksche Brug het oude tracé verlaten. De nieuwe weg, die in 1859 werd aangelegd, boog naar het zuidoosten af en maakte bij boerderij Kleine Bottel een bocht richting Deurne. Dit deel van de weg, de Helmondse Weg, is tegenwoordig voor doorgaand verkeer afgesloten.

Bij de bocht en bij de Raksche Brug werd enige tijd tol geheven. De tol van de Raksche Brug was gepacht door herbergier Piet van Dijk. De tol in de bocht bij Kleine Bottel werd gepacht door Andries Hurkmans, die in 1866 een herberg bouwde die later de Barrière en 't Brierke ging heten. De tolheffing is overigens opgeheven in 1872 en vervangen door een paarden- en trekdierbelasting. In 1875 werd de weg van Bakel naar Helmond en de Zuid-Willemsvaart van een grindverharding voorzien. De weg van Deurne naar Bakel is aangelegd in 1881. De weg van Deurne naar Milheeze dateert van 1921. Op plaatsen waar de doorgaande wegen de beken kruisten lagen bruggen: de Bakelsche Brug over de Bakelsche Aa (1881), de Raksche Brug over de Oude Aa (al in 1753 is de oude houten brug door een stenen vervangen) en de brug over de Bakelsche Aa in de Bakelseweg bij boerderij De Voort (1921). Gezien de naam van deze boerderij lag hier vroeger een voorde door de beek. De buurtschap Bruggen dankt zijn naam niet aan een brug: in oude akten wordt gesproken over 'Bruggen bij de voort'.

De Raktseweg is tussen 1883 en 1898 doorgetrokken naar Molenhof. Tussen De Schouw en Molenhof lag een pad dat de beide buurtschappen met elkaar verbond. De overige paden in het gebied waren veedriften die van de boerderijen naar de groenlanden of de heidevelden liepen.

De spoorlijn Eindhoven-Venlo is aangelegd in 1865.

Op de kaart van Kraijenhoff uit omstreeks 1810 staan verschillende wegen aangegeven die ook nu nog aanwezig zijn, zoals de na 1714 aangelegde weg tussen Helmond en Deurne, de huidige provinciale weg. De oude verbinding tussen Deurne en Bakel liep over de Bruggenseweg, stak bij Bruggen de Bakelsche Aa over en bij Molenhof de Kaweische Loop. Dit was onderdeel van de oude handelsweg tussen Keulen en 's-Hertogenbosch.

Veranderingen in de landbouw

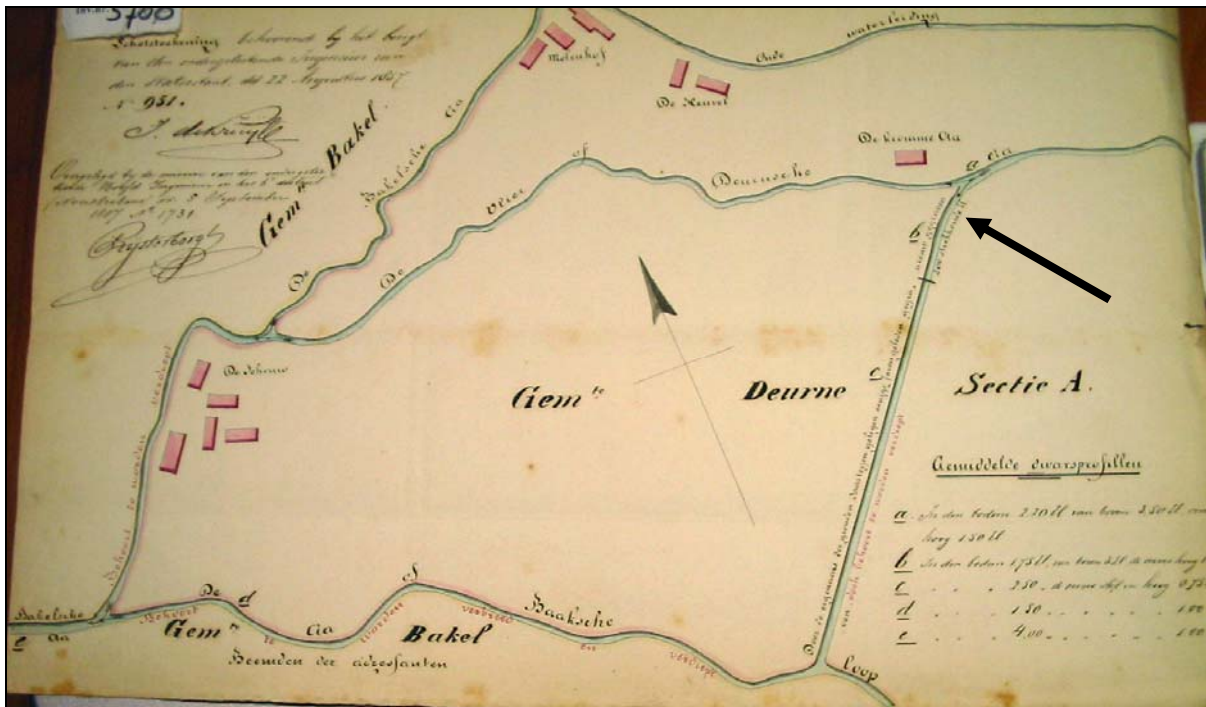
In de tweede helft van de negentiende eeuw was er op agrarisch gebied het één en ander aan het veranderen. Het aandeel rogge werd geleidelijk minder ten gunste van aardappelen, boekweit en haver. Schapen werden minder belangrijk in de bedrijfsvoering, omdat de gemeenschappelijke heidevelden verdeeld werden, maar ook door de lage wolprijzen als gevolg van de goedkope importwol uit Australië en Nieuw-Zeeland. Het potstalsysteem bleef nog een tijd in zwang, maar vanaf de jaren '70 van de 19e eeuw gingen de boeren steeds meer kunstmest en guano (gedroogde uitwerpselen van vogels) te gebruiken voor de bemesting. Het accent in de landbouw werd verlegd in de richting van de veehouderij. Als reactie op de grotere vraag naar slachtvee werd de varkenshouderij belangrijker; de betere afzetmogelijkheden voor boter gaven impulsen aan de melkveehouderij. Rond 1900 zijn verschillende zuivelfabrieken in de omringende dorpen opgericht. Ook pluimvee ging een grotere rol spelen. Voor 1880 was het houden van kippen vooral voor de eigen behoefte; vanaf 1885 ging men eieren produceren die onder andere op de markt van Helmond werden verkocht.

Een grensconflict

In de jaren '50 van de negentiende eeuw klaagden inwoners uit de gemeente Bakel over wateroverlast in hun beemden, de laaggelegen graslanden langs de Oude Aa. Wat was er gebeurd: inwoners van de gemeente Deurne hadden een 'waterleiding die reeds sedert jaren heeft bestaan' en die afwaterde op de Oude Aa, in oostelijke richting verlengd en aangesloten op de Bakelsche Aa. Een deel van het water van de Bakelsche Aa werd hierdoor dus afgeleid naar de Oude Aa. Men vond dit nodig omdat bij voortdurende erven en stallen onder water kwamen te staan (waarschijnlijk in De Schouw, waar de Bakelsche Aa en de Kaweische Loop bij elkaar komen). De gemeente Deurne en Liessel schreef een brief waarin men demping van het nieuw gegraven gedeelte niet nodig achtte, onder meer om de volgende reden: *"Dat wij ondervonden hebben dat de bijzaken en andere reeds bestaande geschillen*

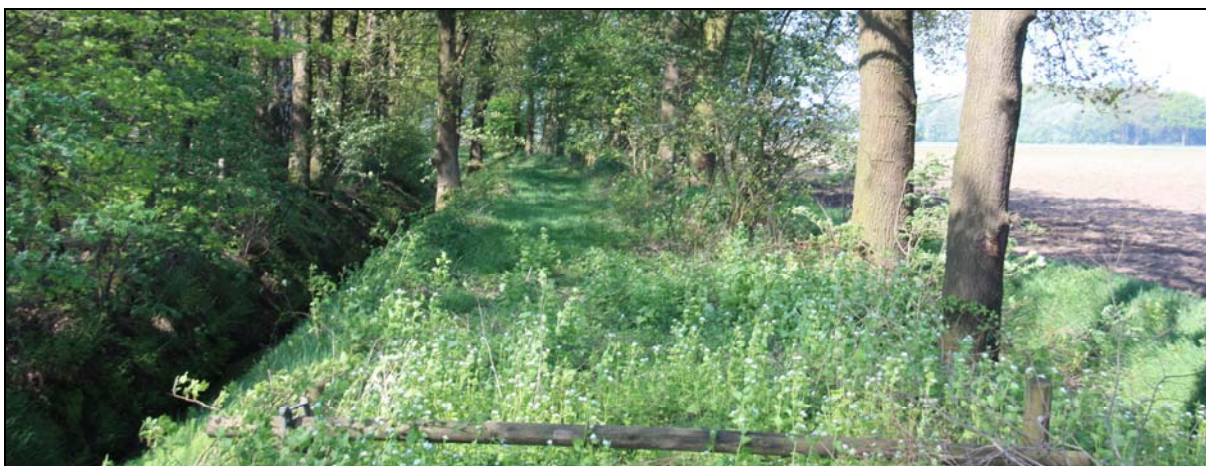

tussen adressanten en de opgravers der loop aanleiding tot deze reclame hebben gegeven en personaliteiten in plaats van schade aan de beemden hierin een hoofdrol spelen". De provincie Noord-Brabant werd ingeschakeld bij het conflict. Er vond een terreinbezoek plaats en de situatie werd op kaart gezet. De hoofdingenieur van district Noord-Brabant van Rijkswaterstaat kwam tot de conclusie dat de klachten ongegrond waren en demping niet hoefde plaats te vinden. Op kaart is aangegeven welke werkzaamheden er in de waterlopen moesten worden uitgevoerd om de situatie te verbeteren. Of dit toen ook is gedaan is niet bekend.

Kaart van de waterloop tussen de Bakelsche Aa en de Oude Aa, getekend in augustus 1857. Bij de pijl is het toen gegraven deel aangegeven. Bron: BHIC, toegang 17 inv.nr 5788.

Later is de verbinding tussen de Bakelsche Aa en de Oude Aa weer verbroken, waarschijnlijk bij de verbeteringswerken die vanaf 1938 zijn uitgevoerd. De sloot 'die sedert jaren heeft bestaan' is er nog, net als de kade die er langs ligt en die het water van het zuidelijk gelegen heidegebied keerde.

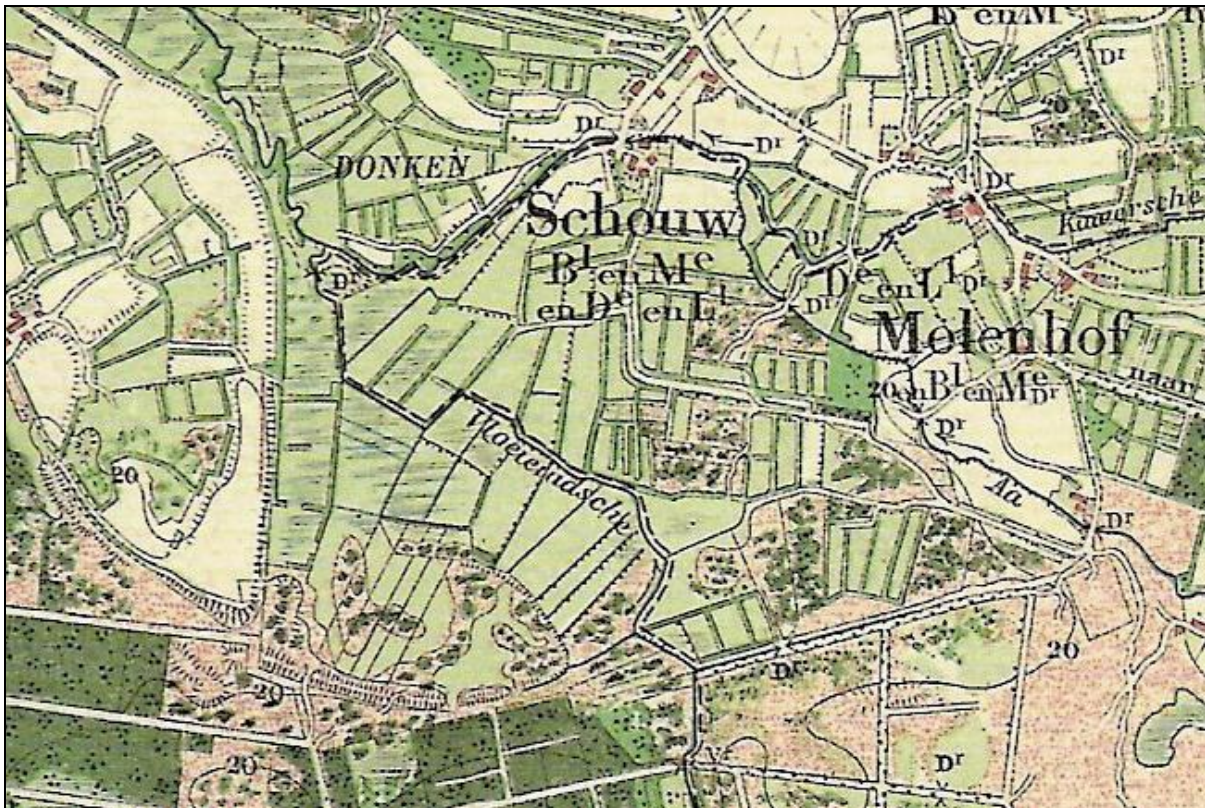

Rechts ligt de oude verbindingssloot tussen de Bakelsche Aa en de Oude Aa, links een afwateringssloot van het voormalige heidegebied (met daarin de lanen). Tussen de beide sloten ligt een kade om het water uit de verschillende terreinen te scheiden.

5.4 Ontwikkelingen in de twintigste eeuw

De oude, min of meer zelfvoorzienende boerenbedrijven, met de schaapskooien en potstallen, veranderden in meer marktgerichte ondernemingen. Dit had gevolgen voor het landschap. De toepassing van kunstmest en het beschikbaar komen van goedkoop veevoer had tot gevolg dat het potstalsysteem langzamerhand in onbruik geraakte. De potstallen maakten in de jaren '20 van de twintigste eeuw plaats voor grupstallen, de koeien konden veel langer buiten geweid worden en het winnen van heideplaggen behoorde tot het verleden. Ook de introductie van een andere vinding, het prikkeldraad, had gevolgen voor het landschap. Waar men vroeger voor goede perceelsscheidingen was aangewezen op goed onderhouden singels of houtwallen, kon men nu volstaan met een aantal paaltjes en een rol prikkeldraad.

Omstreeks 1900 waren de lage delen van het gebied heel besloten en kleinschalig van karakter door de perceelrandbegroeiing.

Opmerkelijk is dat al in het begin van de vorige eeuw op de achteruitgang van het karakteristieke landschap werd gewezen, en wel door pater Van den Elsen. Van den Elsen was voorman van de Noord-Brabantse Christelijke Boerenbond van 1896 tot omstreeks 1920. Hagen, houtwallen, singels en bosjes moesten volgens hem behouden blijven omdat ze de band tussen de boer en zijn land bevestigden. Het slopen van dergelijke elementen zou maar leiden tot een materialistisch landschap en zou een stimulans zijn voor vanuit de stad geïnitieerde zedenverwildering! Maar ook voor de zangvogels en als beschutting voor het vee zag hij het nut van singels, hagen en houtwallen in. In dezelfde periode mengde zich een andere geestelijke in het debat: kapelaan, later pastoor H.W. Roes. Deze schreef in 1913 het volgende: *"Heggen is jammer van de plaats! Hout brengt niets op! Er uit er mee, met al die eiken- en elzenheggen"*. Vergelijking van de topografische kaarten van omstreeks 1900 met die van rond 1960 laat zien dat er een sterke afname van de elzensingels heeft plaatsgehad.

De schaalvergroting in de landbouw, in belangrijke mate mogelijk gemaakt door ruilverkaveling, maakte een einde aan de kleinschaligheid die de laaggelegen delen van het gebied vroeger kenmerkte. Niet

alleen vond uitruil van percelen plaats, waardoor de boeren hun gronden dichter bij de boerderij en meer aaneengesloten kregen, ook de waterhuishouding werd verbeterd, de percelen werden vergroot, verschillende wegen zijn verhard en er kwamen verschillende nieuwe boerderijen bij. De opkomst van de intensieve varkenshouderij, in de decennia na de Tweede Wereldoorlog, leidde tot de bouw van grote stallen en veranderingen in het bodemgebruik: de maïs werd het belangrijkste akkerbouwgewas.

De modernisering van de landbouw was mogelijk geworden door verbetering van de waterhuishouding. In 1920 is Waterschap De Aa opgericht. Dit waterschap normaliseerde de beken in zijn beheersgebied om een betere afvoer van het water mogelijk te maken. In de tweede helft van de jaren '30 zijn de beken in het plangebied aangepakt. De smalle, kronkelende lopen van de beken zijn rechtgetrokken en de beken kregen een ruimere dimensionering.

Meanders van de Bakelsche Aa bij de Bakelsche Brug. Kadastrale minuut van 1830. Bron: www.watwaswaar.nl.

Verdere verbetering van de waterhuishouding vond plaats in het kader van ruilverkaveling, die is uitgevoerd omstreeks 1980.

De Vlier of Bakelsche Aa bij boerderij Kromme Aa is rechtgetrokken in het kader van de ruilverkaveling.

De heidevelden, die omstreeks 1900 nog een belangrijk deel van het gebied uitmaakten, zijn in de eerste helft van de twintigste eeuw omgezet in bos en landbouwgrond. Langs de Helmondseweg is rond 1900 een schietbaan aangelegd voor de Burgerwacht en de Vrijwillige Landstorm. De kogelvanger is nog aanwezig. In de Tweede Wereldoorlog is het bosgebied tussen de provinciale en de spoorlijn

ingericht als militair terrein. Ter plaatse van de huidige zandwinning Berkendonk lag een klein vliegveld van de geallieerden. Na de oorlog is de Bruggenseweg verhard en is de provinciale weg Helmond-Deurne aangelegd. De meest recente ontwikkelingen zijn de zandwinning Berkendonk, dat wordt ingericht als recreatiegebied, en de uitbreiding van het bedrijventerreinen de Heuvel en de Bottel aan de westkant van Deurne.

Vakantiewoningen in recreatiepark De Bikkels.

6. Cultuurhistorische kwaliteiten en aanbevelingen

Panorama van het landschap ten oosten van Rijpelberg.

Uit het cultuurhistorisch landschapsonderzoek is een duidelijk beeld ontstaan over de landschappelijke kwaliteiten van het onderzoeksgebied. Het gebied heeft een interessante wordingsgeschiedenis en is gevormd in het pleistoceen en het holoceen. De basis van het gebied is tijdens de laatste ijstijd ontstaan toen er door de wind een laag dekzand in het gebied is afgezet. Bijzondere geomorfologische waarde moet worden toegekend aan het paraboolduin bij Rijpelberg. Tijdens het warmere holoceen hebben de beken afzettingen gevormd in de laaggelegen delen van het gebied. In de laagste delen bij de samenvloeiing van de beken lagen broekbossen.

Voor de middeleeuwse ontginningen was het landschap van het plangebied een uitgestrekt licht golvend landschap, dat bestond uit een dekzandvlakte, doorsneden door de dalen van de Bakelsch Aa, de Oude Aa en de Kaweische Loop. De beekdalen bestonden uit broekbos, een nat bos van elzen, essen en wilgen op een venige bodem. De hogere, droge delen van het terrein waren ingenomen door eiken-berkenbos. Op de meest vruchtbare delen stond eiken-beukenbos. In geïsoleerde laagten op de dekzandplateaus lagen vennen, omringd door natte heideterreinen. Met uitzondering van het Buntven zijn deze vennen allemaal verdwenen.

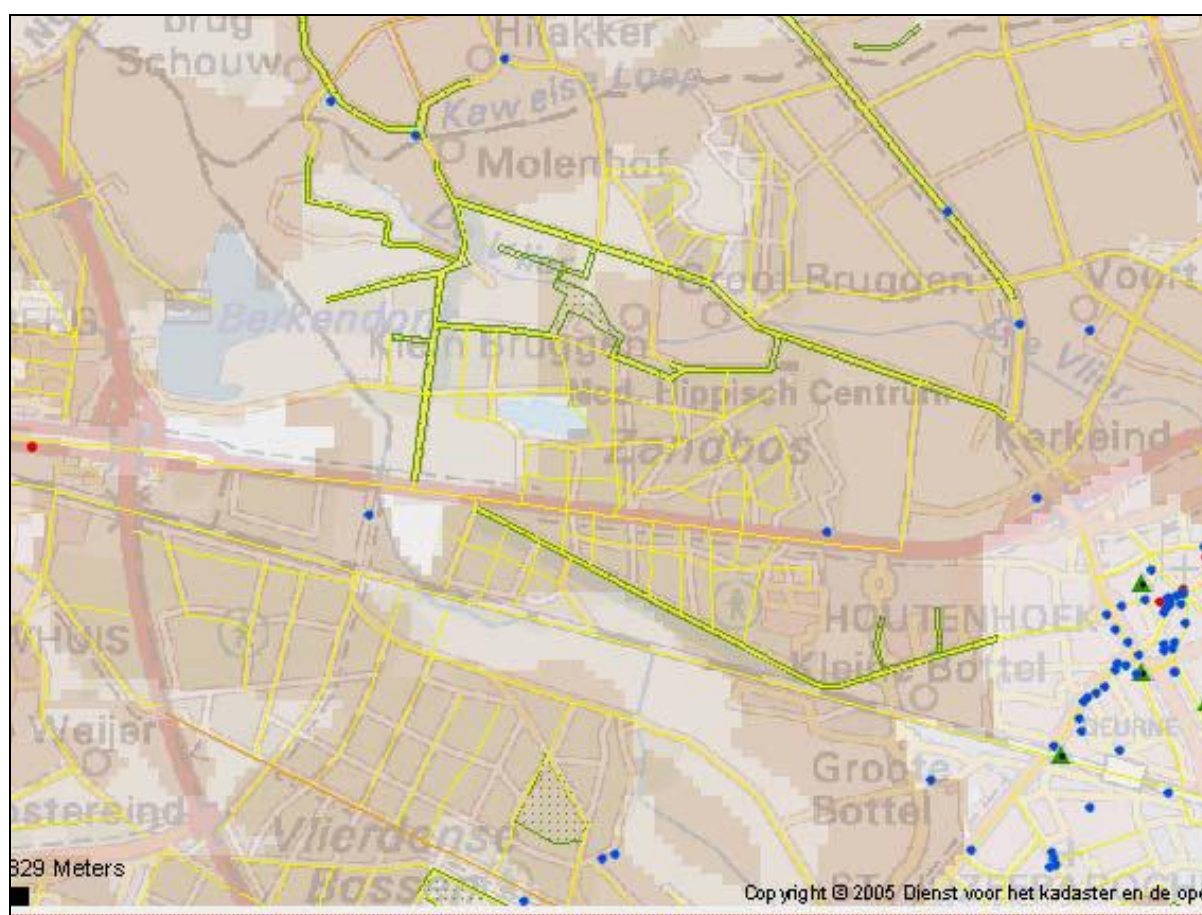
Wat de bewonings- en ontginningsgeschiedenis betreft, ligt het accent in de middeleeuwen. Vanuit de al bestaande nederzettingen zijn de randen van de beekdalen in gebruik genomen. Op de flanken van de beekdalen werden nieuwe boerderijen gebouwd en akkers ingericht. De oudste vermeldingen van Schouw, Bruggen, Hees, Molenhof en Bottel laten zien dat de grondlagen van de ruimtelijke inrichting van het plangebied al in de late middeleeuwen aanwezig was: akkers en heidevelden op de hogere delen, bebouwing op de flanken van de dekzandruggen en grasland in de beekdalen. De heidevelden en delen van de beekdalen bleven geruime tijd gemeenschappelijk bezit. Gaandeweg werden deze gemeenschappelijke gronden echter verdeeld, de beekdalen eerder dan de heide. Het gevolg van deze verdeling en het particuliere bezit was dat de beekdalen zeer kleinschalig en besloten werden, doordat vrijwel alle percelen omgeven waren door houtsingels. In de negentiende eeuw was er een duidelijk onderscheid tussen de open heidevelden, de akkers met spaarzame opgaande bomen en de besloten beekdalen. In de eerste helft van de twintigste eeuw is dit beeld sterk gewijzigd. Ingrepen in de beken maakten een intensiever gebruik van de aanliggende gronden mogelijk. De houtsingels verdwenen en de kleinschalige percelering werd vervangen door een meer rationele. Het grote contrast tussen de beekdalen en de open akker- en heidegebieden vervaagde. De heidevelden zelf veranderden in de loop van de vorige eeuw in gesloten bossen of werden ontgonnen tot landbouwgrond.

6.1 Cultuurhistorisch waardevolle elementen en structuren

Op de Cultuurhistorische Waardenkaart van de Provincie Noord-Brabant zijn enkele cultuurhistorisch waardevolle gebouwen aangegeven in en nabij het plangebied. Het gaat om de volgende gebouwen:

adres	functie	datering
Helmondsingel 40, Deurne	dienstwoning	1915

Bakelseweg 42, Voort	boerderij	1930
Schouw 1, Bakel	boerderij	1935
Heidveld 1, Bakel	boerderij	1930
Groote Bottel 10, Deurne	boerderij	Ca 1850
Hees 6, Deurne	boerderij	1715
Bakelsebrug 6, Bakel	boerderij	Ca 1900
Hees 4, Deurne	boerderij	Ca 1930

Cultuurhistorische waardenkaart van de Provincie Noord-Brabant.

Verder zijn enkele historisch waardevolle groenstructuren aangegeven:

- Houtwallen en lanen Groot- en Klein Bruggen. Houtwallen en lanen in een kleinschalig oud cultuurlandschap. De beplanting bestaat o.a. uit zomereik, Amerikaanse eik, Amerikaanse vogelkers, tamme kastanje, wilde lijsterbes, Hollandse linde, krenteboompje en berk. Het geheel dateert overwegend uit de periode 1900-1930, maar is deels ook ouder.
- Laanbeplanting Oudestraat, Schouw. Laanbeplanting van zomereik, langs een weg op de rand van een oud akkercomplex. Het geheel dateert overwegend van omstreeks 1900.
- Laanbeplanting Helmondse Weg. Laanbeplanting van Amerikaanse eik en zomereik. Het geheel dateert overwegend van omstreeks 1935.

Op grond van de huidige inventarisatie kunnen de volgende objecten eveneens als cultuurhistorisch en/of landschappelijk waardevol worden aangemerkt.

- Rijpelberg. Grote historische betekenis moet worden toegekend aan de buurtschap Rijpelberg, gezien de relatie tussen het bodemgebruik en de geomorfologie. We hebben te maken met een

gave paraboolduin met oude akkers op de hogere delen en graslanden in het laaggelegen centrum. Steilranden vormen de grenzen tussen de akkers en de graslandpercelen. Aan de westkant wordt het cultuurland begrensd door een stuifwal. Het complex is zo bijzonder dat we aanbevelen het aan te merken als een beschermd landschapsgezicht.

- De samenvloeiing van de Bakelsche Aa en de Oude Aa. Qua landschapsbeleving is dit één van de hoogtepunten van het plangebied, deze plek waar de beide beken bij elkaar komen. Het gebied was vanouds in gebruik als grasland, en dat is nu nog zo. In cultuurhistorisch opzicht was dit gebied interessant vanwege de kleinschaligheid en de vele houtsingels langs de perceelsranden.
- Lanenstructuur Raktseweg. De lanen zijn gedeeltelijk opgenomen op de Cultuurhistorische Waardenkaart van de provincie, maar niet helemaal. Nader onderzoek zal moeten uitwijzen wat precies de aanleiding is geweest, in het begin van de negentiende eeuw, om deze lanen in de heide aan te leggen. Feit is dat de lanenstructuur al bijna twee eeuwen het landschap in dit deel van het gebied bepaalt.
- Kleinschalig landschap bij De Hees (De Beukels). Het laaggelegen gebied tussen De Hees en de Grootte Bottel bestond uit kleinschalige graslandpercelen, omzoomd door houtsingels. De Oude Aa en de Bottelsche Loop kwamen hier bij elkaar. In de parcelering is iets van de vroegere kleinschaligheid bewaard gebleven.
- De oude verbinding tussen Bakelsche Aa en Oude Aa. Door de steeds verslechterende waterhuishouding zochten de mensen naar oplossingen om de waterproblemen op te lossen. In de negentiende eeuw werd de verbinding tussen de Bakelsche Aa en de Oude Aa gegraven, wat aanleiding was tot een bescheiden burenruzie.

Molenhof.

- Molenhof en De Schouw. De beide buurtschappen zijn van belangrijke stedenbouwkundige betekenis door de ligging van de boerderijen, de wegen en paden en de relatie met de beken.

De bebouwing op het Deurnese deel van De Schouw bevindt zich binnen de voormalige omgrachting van het middeleeuwse goed Ter Schaut.

- Oude akkercomplexen bij Groot en Klein Bruggen. Veel oude akkers hebben hun bolle ligging geheel of gedeeltelijk verloren. Het grote akkercomplex Neerakker bijvoorbeeld heeft een minder uitgesproken landschappelijke ligging gekregen doordat er bijna een meter zand is afgegraven, waarna de bovengrond weer is teruggezet. De bolle ligging is hierdoor minder herkenbaar geworden. Ook bij Hees zijn delen van de akkers afgegraven. Het veel kleinere akkercomplex bij Groot en Klein Bruggen is nog duidelijk als zodanig te herkennen.
- Zandwegen. De vele zandwegen in het gebied zijn van belang voor de belevingswaarde en de geven een beeld van het vroeger veel uitgestrektere patroon van zandwegen en paden over de heidevelden, door de bossen en tussen de buurtschappen onderling.
- Buntven. Het Buntven of Bultven, zoals het vroeger heette, is het laatste overgebleven heidemeertje in het gebied. Vroeger waren er meer vennen en 'vlasen', vochtige heideterreinen die delen van het jaar onder water stonden.
- Beekdal tussen De Voort en Groot Bruggen. Het beekdal van de Bakelsche Aa tussen de boerderijen De Voort en Groot Bruggen was vroeger een kleinschalig graslandgebied, omzoomd door kleine bosjes en ingeklemd tussen grote heidevelden. De kleinschaligheid is verdwenen, maar de oude landschappelijk setting is nog herkenbaar.

Beekdal van de Bakelsche Aa ten oosten van Groot Bruggen

- Oude meanders. Ten westen van de plek waar de Oude Aa onder de spoorlijn door stroomt ligt een bosperceel waarin een deel van de oude loop van de Oude Aa te zien is. De meanders geven een mooi beeld van hoe de al de beken er vroeger uitzagen.
- De jeneverbesstruwelen bij De Bikkels. Ten westen van het recreatiepark bevinden zich jeneverbesstruwelen die onderdeel uitmaken van een groter terrein ten zuiden van het plangebied. Het zijn de mooiste jeneverbesstruwelen van Noord-Brabant.
- Van historisch belang is de Elschotsweijer of Elskensweijer. Oorspronkelijk lag ter plaatse van de boerderij De Rakt een visvijver van de proosdij van Wassenberg, later eigendom van de kasteelheren van Helmond. Aan de noordpunt van de Elschotsweijer lag het driedorpenpunt Bakel-Vlierden-Deurne. Dit punt wordt in de middeleeuwen als belangrijk grenspunt aangeduid. Na de herindelingen van de gemeenten ligt het grenspunt nu op de grens van Deurne en Helmond. De noordelijke oever van de Elschotsweijer is nog aanwezig aan de bosrand ten noorden van De Rakt.

6.2 Aanbevelingen

In het kader van deze cultuurhistorische analyse zijn de archeologische aspecten van het plangebied niet meegenomen, behalve waar het de algemene beschrijving van de bewoningsgeschiedenis betreft (paragraaf 5.1). Voor een deel van het gebied is door Arcadis een 'Bureauonderzoek archeologie centrumgebied Groene Peelvallei' verricht in 2008. Voor de archeologische verwachting en de aanbevelingen ten aanzien van het bodemarchief verwijzen wij naar dit rapport.

Versterking van de onderdelen van het cultuurlandschap

In landschappelijk opzicht is het plangebied de afgelopen eeuw sterk veranderd. Een van de belangrijkste kenmerken, het onderscheid tussen de heidevelden, de akkercomplexen en de groenlanden, is sterk vervaagd. De voormalige heidevelden en stuifzanden zijn veranderd in gesloten bossen; nog maar enkele relictten herinneren aan de vroegere situatie. Belangrijk hierbij zijn het Buntven en de jeneverbesstruwelen bij het recreatieterrein De Bikkels. Bij het Buntven zou gestreefd kunnen worden naar grotere oeverzones waar natte heideterreinen tot ontwikkeling kunnen komen, bij De Bikkels zou het beheer moeten worden gericht op behoud en regeneratie van de jeneverbesstruwelen, die tot de meest waardevolle van Noord-Brabant worden gerekend.

De kleinschaligheid en beslotenheid van de laaggelegen terreinen langs de beken is door het rooien van perceelrandbegroeiing en vergroting van de percelen grotendeels verdwenen. Overwogen kan worden om door het aanbrengen van perceelrandbegroeiing iets van de kleinschaligheid van vroeger terug te brengen, om op die manier het onderscheid tussen de oude beemden en het overige cultuurland te benadrukken. Wij bevelen aan te onderzoeken of dergelijke maatregelen uitgevoerd kunnen worden in combinatie met vergroting van het waterbergend vermogen van het landschap. De gebieden die hiervoor met name in aanmerking komen zijn De Beukels, het dal van de Bakelsche Aa tussen de boerderijen De Voort en Groot Bruggen en het laaggelegen gebied van de samenvloeiing van de drie beken.

Op enkele plaatsen in het gebied zijn bossen op rabatten geplant. Dit wijst erop dat deze terreinen vroeger natter waren dan tegenwoordig. Deze terreinen zouden opnieuw een rol kunnen spelen bij het langer vasthouden van water in het gebied.

Rabatten in het bos tussen de Helmondseweg en de spoorlijn.

Aanbevelingen ten aanzien van cultuurhistorisch waardevolle objecten

- Behoud van de waardevolle boerderijen in het gebied en de dienstwoning aan de provinciale weg.

- Behoud van de lanenstructuur bij de Raktseweg.
- Behoud van de bolle ligging van de akkers bij Groot en Klein Bruggen.
- Behoud van de kade en de sloot die vroeger de verbinding vormde tussen de Bakelsche Aa en de Oude Aa.
- Onderzoek naar de mogelijkheid van hermeandering van (delen van) de beken, bijvoorbeeld in het te realiseren waterbergingsgebied. Waar mogelijk gebruik maken van oude meanders.
- Onderzoek naar de mogelijkheid om de oude loop van de Oude Aa ten noorden van het spoor weer watervoerend te maken.
- Herstel van (delen van) de Heelemansloop en de Rijtvenseloop ten noorden van de spoorlijn.
- Versterking van de landschappelijke situatie van Rijpelberg, door de oostrand in te richten als grens van het waterbergingsgebied, en door verdichting van het centrale laaggelegen terrein. Aanwijzen als beschermd landschapsgezicht en informatiebord plaatsen over de aardkundige en landschappelijke betekenis.
- Behoud van de stedenbouwkundige structuur van De Schouw en Molenhof.
- Onderzoek naar de mogelijkheid de gracht rond Ter Schaut geheel of gedeeltelijk te herstellen.
- Reconstructie van de zandweg tussen De Schouw en Molenhof.
- Het waterbergingsgebied aanpassen aan het reliëf en zodanig inrichten dat het onderscheid tussen de beemden en de oude akkercomplexen wordt benadrukt.
- Informatiebord plaatsen bij het vroegere dieldorpenpunt bij de Elschotsweijer.
- Accentueren van de vroegere schietbaan langs de Helmondseweg.
- Uitbreiding van de fiets- en wandelmogelijkheden in het gebied.

Samenvloeiing van Oude Aa en Bakelsche Aa.

Geraadpleegde bronnen

Literatuur

- Ancker, Hanneke van den, 2001. Het land van Gemert-Bakel in twee aardkundige fietsroutes. Gemert-Bakel
- Arcadis, 2008. Bureau studie archeologie centrumgebied Groene Peelvallei.
- Baaijens, G.J., F.H. Everts & A.P. Grootjans (2001). Traditionele bevoeiing van grasland. Een studie naar vroegere bevoeiing van reservaten in Pleistoceen Nederland, alsmede enkele boezemlanden (Wageningen, Expertisecentrum LNV)
- Beijers, Henk & Pieter Koolen, 1996. Vliedens Verleden 721-1926. Historische opstellen over de oude heerlijkheid en de zelfstandige gemeente. Vlieden.
- Bisschops, J.H., 1973. Blad Eindhoven Oost (51-O). Toelichtingen bij de Geologische Kaart van Nederland 1 : 50.000. Haarlem
- Bont, Chr. de, 1993. Al het merkwaardige in bonte afwisseling. Een historische geografie van Midden en Oost-Brabant. Stichting Brabants Heem, Waalre
- Burny, Joël, 1999. Bijdrage tot de historische ecologie van de Limburgse Kempen. Maastricht.
- Kolen, Jan, e.a., 2004. De Biografie van Peelland. De cultuurhistorische hoofdstructuur (CHS) van Peelland. Amsterdam.
- Koolen, Pieter, 2008. De schietbaan bij de Barrier. In: D'n Uijtbeijndel.
- Stichting voor Bodemkartering, 1968. Bodemkaart van Nederland. Schaal 1 : 50.000. Toelichting bij kaartblad 52-West Venlo. Wageningen
- Stichting voor Bodemkartering, 1981. Bodemkaart van Nederland. Schaal 1 : 50.000. Toelichting bij kaartblad 51-Oost Eindhoven. Wageningen
- Stichting voor Bodemkartering & Rijks Geologische Dienst, 1977. Geomorfologische kaart van Nederland 1 : 50.000. Toelichting bij kaartblad 51 Eindhoven. Wageningen/Haarlem
- Thissen, P.H.M., 1993. Heideontginning en modernisering, in het bijzonder in drie Brabantse Peelgemeenten 1850-1940. Utrecht
- Timmers, Jan, 2008. Het dal van de Astense Aa en zijn omgeving. Een historisch geografische verkenning. Uitgave Stichting Archeologisch Samenwerkingsverband Gewest Helmond en Omgeving.

Websites:

<http://www.kich.nl>

<http://chw.brabant.nl/chw/>

<http://www.watwaswaar.nl>

<http://www.docudatadeurne.nu>